

GEORGIA HUNTEROVÁ

Měli jsme šťěstí

Román

≡ KNIHA ZLIN

Měli jsme štěstí

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.knihazlin.cz
www.albatrosmedia.cz

 KNIHA ZLIN

Georgia Hunterová
Měli jsme štěstí – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2020

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

fleet

GEORGIA HUNTEROVÁ

Měli jsme štěstí

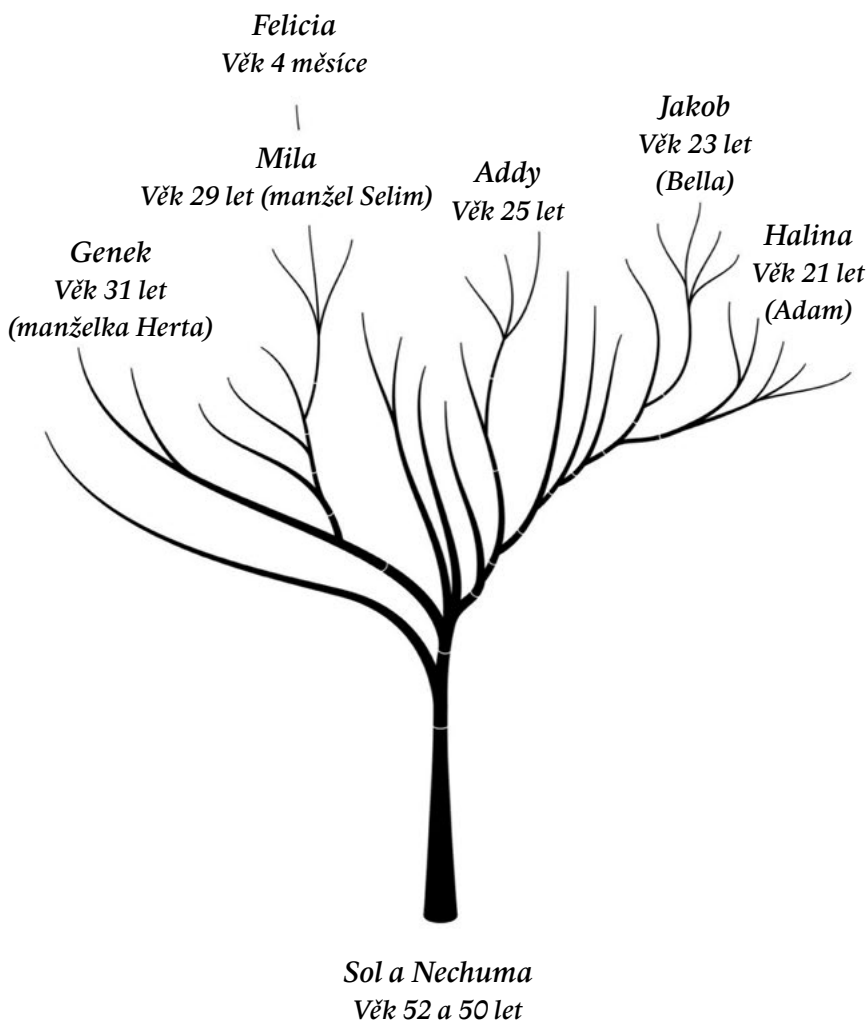
přeložil Pavel Kaas

 KNIHA ZLIN

*Mému dědečkovi Addymu, s láskou a úžasem.
A mému manželů Robertovi z celého srdce.*

Rodina Kurcových

Březen 1939

Na základě skutečných událostí

*V průběhu holocaustu bylo zlikvidováno devadesát procent
ze tří milionů polských Židů; z více než třiceti tisíc Židů,
kteří žili ve městě Radom, jich nepřežily ani tři stovky.*

ČÁST PRVNÍ

Kapitola první

Addy

Paříž, Francie ~ počátek března 1939

Neměl v plánu zůstat celou noc vzhůru. Počítal s tím, že z kabaretu Grand Duc zmizí kolem půlnoci, aby urval alespoň pár hodin spánku na Gare du Nord, než mu pojede vlak zpátky do Toulouse. A teď – pohlédne na hodinky – je skoro šest ráno.

Takhle s ním zamával Montmartre. Jazzové kluby a kabarety, davy Pařížanů, mladých a vzpurných, jejichž ducha nezlomí nic, dokonce ani hrozba války – to všechno dohromady je prostě omamný koktejl. Dopije koňak a vstává, ale musí přemáhat pokušení zdržet se alespoň ještě na jednu sérii; určitě pojede i nějaký další vlak. Když však pomyslí na dopis zastrčený do kapsy kabátu, zatají se mu dech. Měl by už jít. Vyzvedne si převlečník, šálu a čepici, dá svým spolelníkům *adieu* a proplétá se mezi zhruba tuctem stolků stále ještě zpola obsazených hosty klubu, kteří kouří gitanky a pohupují se v rytmu songu Billie Holidayové *Time on My Hands*.

Když se za ním zprudka setrvačností zavřou dveře, Addy se zhluboka nadechne a vychutnává si čerstvý vzduch, který syrově chladí v plicích. Náledí na rue Pigalle začalo tát a ulice vydlážděná kočičími hlavami se třpytí jako kaleidoskop

šedi pod pozdně zimní oblohou. Uvědomuje si, že bude muset přidat do kroku, pokud má stihnout vlak. Když se otočí, zahlédne ve výloze klubu svůj odraz. S úlevou konstatuje, že ten mladík, co na něj zírá, vypadá navzdory probdělé noci vcelku reprezentativně. Drží se zpříma, kalhoty stažené řemenem vysoko v pase mají pořád ostré manžety i puky, tmavé vlasy jsou bez pěšinky úhledně sčesané dozadu tak, jak to má rád. Uváže si šátek ledabyly kolem krku a vykročí k nádraží.

Všude jinde ve městě, napadá Addyho, jsou teď ulice vylihnuté a tiché. Většina obchodů, přes jejichž výklady jsou staženy železné mříže, neotevře před polednem. Některé – ty, jejichž majitelé uprchli na venkov – neotevrou vůbec. FERMÉ INDÉFINIMENT, hlásají nápisy ve výlohách. Tady na Montmartru ale sobota plynule přešla v neděli a ulice jsou plné malířů, tanečníků, hudebníků a studentů. Vrávorají z klubů a kabaretů, smějí se a vůbec se chovají, jako by neměli na světě jedinou starost. Addy kráčí s hlavou skloněnou a límecem kabátu vyhrnutým, takže až na poslední chvíli uhne mladé dámy ve stříbřitých lamé šatech, která si to vykračuje přímo proti němu. „*Excusez-moi, monsieur*,“ usměje se a zčervená pod kloboučkem zdobeným žlutým peřím. Nejspíš zpěvačka, usoudí Addy. Ještě před týdnem by s ní pravděpodobně zapředl hovor. „*Bonjour, mademoiselle*,“ pokývne však nyní pouze a pokračuje v cestě.

Když Addy zahne za roh do la rue Victor Massé, udeří ho do nosu láková vůně smaženého kuřete. To stačí, aby mu ukrutně zakručelo v žaludku. Před Mitchellovou nonstop jídelnou se už teď tvoří fronta. Přes prosklené dveře restaurace vidí hosty, kteří tam klábosí nad kouřícími šálky kávy a talíři s bohatou snídaní v americkém stylu. Až *jindy*, napomene sám sebe a rázuje dál na východ směrem k nádraží.

Vlak za sebou sotva nechal nástupiště a Addy už vytahuje z kapsy kabátu dopis. Přišel sice teprve včera, přesto už ho

ale stihl přečíst nejméně pětkrát, a kolikrát si ho v duchu promítl, už by ani nespočítal. Přejede špičkami prstů po zpáteční adrese. *Varšavská ulice 14, Radom, Polsko.*

Jako by matku přímo viděl, jak se hrbí za svým psacím stolem ze saténového dřeva a dopadající sluneční paprsky jí zvýrazňují měkkou, oblou křivku brady. Chybí mu mnohem víc, než by čekal, když před šesti lety odjížděl z Polska do Francie. Bylo mu tehdy devatenáct let a musel se nesmírně přemlouvat, aby nezůstal v Radomi, kde by měl nablízku rodinu a kde, jak doufal, by mohl udělat hudební kariéru. Už jako mladý skládal a neuměl si představit, že by ho někdy něco mohlo naplňovat víc než sedět celé dny nad klaviaturou a skládat písně. A právě matka na něj naléhala, aby se přihlásil na prestižní *Institut polytechnique* v Grenoblu – a byla to ona, kdo trval na tom, aby tam nastoupil, když byl přijat. „Addy, ty jsi rozený technik,“ prohlásila a připomněla mu, jak kdysi jako sedmiletý rozebral porouchané rodinné rádio, rozložil jeho součástky po stole v jídelně a rádio znovu sestavil tak, že hrálo jako nové. „Žít se hudbou není tak snadné,“ řekla tehdy matka. „Já vím, že je to tvoje vášeň. Máš talent a neměl bys ho promarnit. Ale nejdřív, Addy, nejdřív vystuduj.“

Addy věděl, že má matka pravdu. Vydal se proto na univerzitu se slibem, že se vrátí domů, až absolvuje. Jakmile však za sebou nechal provinční Radom, otevřel se před ním úplně nový svět. O čtyři roky později, už s diplomem v ruce, dostal v Toulouse nabídku dobře placeného zaměstnání. Najednou měl přátele z celého světa – z Paříže, Budapešti, Londýna i New Orleansu. Vytríbil si umělecký i kulturní vkus, zachutnala mu *pâté de foie gras*, zvykl si na hebkou dokonalost čerstvě upečeného croissantu. Měl své vlastní (jakkoliv skromné) bydlení v centru Toulouse a mohl si dopřát luxus návratu do Polska, kdykoliv se mu zlíbilo, čehož využíval nejméně dvakrát ročně, vždy na svátky Roš ha-šana a Pesach.

Mohl si dopřávat víkendy na Montmartru, čtvrti tak prochnuté hudebním talentem, že tu pro místní nebylo ničím neobvyklým dát si v Hot Clubu drink s Colem Porterem, zúčastnit se improvizovaného představení Djanga Reinhardta v Bricktopu nebo – což si dopřál i Addy – s úžasem sledovat Josephine Bakerovou, jak foxtrotovým krokem přetančí jeviště u Zelliho a na vodítku za sebou táhne ochočeného geparda s obojkem posázeným diamanty. Addy si nevzpomínal, že by kdy byl více inspirován ke komponování. Inspirace jej zasáhla natolik, že začínal uvažovat, jaké by to bylo přesídlit do Spojených států, země stars a kolébky jazzu. Snil o tom, že v Americe by možná mohl zkusit štěstí a třeba by se mu podařilo prorazit v moderní hudbě se svými vlastními kompozicemi. Bylo to lákavé, jen kdyby to neznamenal ještě větší vzdálenost, která by jej dělila od rodiny.

Když Addy vytáhne matčin dopis z obálky, zamrazí ho.

Nejdražší Addy,

děkuji Ti za dopis. Tvému otci i mně se velice líbilo, jak jsi líčil operu v Palais Garnier. U nás je všechno v pořádku, jen Geneka stále hněvá jeho degradace a já se mu nedivím. Halina je pořád stejná, horkokrevná tak, až si někdy říkám, že jí to ublíží. Od Jakoba a Belly očekáváme oznámení o zásnubách, ale znáš svého bratra, na toho se nesmí spěchat! Já si po odpoledních užívám čas strávený s malou Felicií. Nemohu se dočkat, až ji uvidíš, Addy. Vlasy se jí začínají přebarvovat. Bude zrzavá jako skořice! Jen málokdy ale prospí celou noc. Chudák Mila je úplně vyčerpaná. Neustále jí musím připomínat, že se to spraví.

Addy otočí list a zavrtí se na sedadle. Tady už tón dopisu zváží.

Měla bych Ti říci, drahoušku, že některé věci se tu za uplynulý měsíc změnilly. Rotsztajn zavřel železářny – skoro se tomu

ani nechce věřit, po bezmála padesáti letech provozu. Kosmana několikrát vyrabovali, proto i on přestěhoval jak svoji rodinu, tak i hodinářský obchod do Palestiny. Nesdělují Ti tyto zprávy, abych Tě znepokojovala, Addy, jen bych se necítila dobře, kdybich Ti to tajila. Tím se dostávám k tomu, proč hlavně Ti píši – já i Tvůj otec si myslíme, že bys měl na Pesach zůstat ve Francii a s návštěvou doma počkat do léta. Budeš nám strašlivě chybět, ale cestování, zvláště přes Německo, teď asi není úplně bezpečné. Prosím, Addy, uvažuj o tom. Domov je domov – my tu budeme vždycky. Pošlej nám zatím alespoň zprávy, jak jen to půjde. Jak pokračuješ s novou skladbou?

S láskou matka

Addy vzdychne a znovu se snaží nějak to celé pochopit. O zavírání obchodů a o židovských rodinách odcházejících do Palestiny už slyšel. Proto pro něj matčiny zprávy nejsou žádným velkým překvapením. Zneklidňuje ho však její obava. Už v minulosti se zmiňovala o tom, jak se věci kolem ní mění – běsnila, když byl Genek zbaven titulu doktora práv – většinou však byly Nechuminy dopisy radostné, pozitivně laděné. Minulý měsíc se ho například v dopise ptala, jestli by s ní šel do Velkého divadla ve Varšavě na Moniuszka, a líčila mu, jak si se Solem užili večeri u příležitosti svého výročí. Šli k Wierzbickým a matka mu popisovala, jak je u dveří přivítal Wierzbicki osobně a poblahopřál jim. Dokonce jim nabídl, že jim připraví něco speciálního mimo hlavní menu.

Tento dopis je však jiný. Addy si uvědomuje, že se matka bojí.

Zavrtí hlavou. Za celých pětadvacet let ještě nikdy nezažil, že by Nechuma dala najevo něco jako strach. A taky se ještě nestalo, aby kdokoliv z jeho sourozenců vynechal Pesach v Radomi. Pro jeho matku neexistuje na světě nic důležitějšího než rodina – a teď ho žádá, aby na svátky zůstal v Toulouse. Addy si zpočátku říkal, že je přemrštěně úzkostlivá. Je tomu ale skutečně tak?

Hledí z okna do důvěrně známé krajiny francouzského venkova. Zpoza mraků vykukuje slunce a na polích a lukách už se začínají objevovat první náznaky jara. Svět vyhlíží tak nevinně jako kdykoliv předtím. A přece ta matčina varovná slova narušila Addyho vnitřní rovnováhu a vyvedla jej z míry.

Zavře oči a vzpomíná na svoji poslední zářijovou návštěvu doma. Marně hledá nějaký náznak, něco, co mu tehdy třeba uniklo. Vzpomíná, jak si jeho otec zašel jako každý týden na karty se skupinou kolegů obchodníků, Židů i Poláků, do lékárny Podworski, kde sedávali pod stropem zdobeným freskou bílého orla. Otec Król, kněz z kostela sv. Bernardina a obdivovatel Miliny hry na klavír, se zastavil na její recitál. Na svátek Roš ha-šana kuchařka připravila chalu s medovou polevou a Addy zůstal vzhůru dlouho do noci. Poslouchal Bennyho Goodmana, popíjel Côte de Nuits a smál se ve společnosti svých bratrů. Dokonce i obvykle tak upjatý Jakob odložil fotoaparát a připojil se k družné zábavě. Všechno se zdálo být vcelku normální.

Pak ale Addymu vyschne v hrdle, když ho napadne: co když tam náznaky byly, ale on jim nevěnoval pozornost? Nebo ještě hůř, co jestli je opomenul jednoduše proto, že je nechtěl vidět?

Myslí mu probleskuje jedna vzpomínka za druhou. Čerstvě namalovaný hákový kříž, který viděl na zdi Jardin Goudouli v Toulouse. Rozhovor jeho šéfů ve strojírenské firmě, kteří se – v domnění, že Addy není v doslechu – šeptem dohadovali, jestli pro ně je nebo není riziko ho dál zaměstnávat. Zavřené obchody po celé Paříži. Snímky následků *Kristallnacht* ve francouzských novinách – vytlučené výkladní skříně, synagogy vypálené do základů, tisíce Židů prchajících z Německa. Na trakařích vezli pokojové lampy, pytle brambor i staré lidi.

Takže náznaky tu docela jistě byly. Addy je však podceňoval. Mávl nad nimi rukou. Namlouval si, že čmáranice na

zdi nemůže nikomu ublížit; že když přijde o práci, najde si jinou; že události, k nimž dochází v Německu, jsou sice znepokojivé, ale děje se to za hranicemi a tam to taky zůstane. S matčiným dopisem v ruce teď však najednou až nepříjemně zřetelně vidí výstrahy, které dosud vědomě ignoroval.

Addy vytřeští oči. Musí přemáhat nutkání ke zvracení, když mu to najednou dojde: *Už dávno ses měl vrátit domů.*

Složí dopis do obálky a zasune ho zpět do kapsy kabátu. Napíše matce. Už se rozhodl. Hned, jak dorazí do svého bytu v Toulouse. Napíše jí, aby neměla strach, že se vrátí do Radomi podle plánu a že teď chce být s rodinou víc než kdy jindy. Napíše jí, že skládání jde dobře a že už se těší, až jí novou skladbu zahraje. Oddává se konejšivé představě, jak sedí doma za klavírem Steinway obklopen svými nejbližšími.

Addy opět zabloudí pohledem do pokojné krajiny ubíhající za oknem. Zítra, rozhodne se. Zítra se dá do vyřizování cestovních dokladů a zabalí si věci. Nebude čekat na Pesach. Jeho šéf bude mít vztek, že odjíždí dříve, než bylo dohodnuto, ale Addy na to nedbá. Myšlenky upíná k tomu, že za pouhých pár dnů už bude na cestě domů.

15. března 1939: *Rok po anšlusu Rakouska Německo napadá Československo. Poté co se střetává jen s minimálním odporem, Hitler následujícího dne z Prahy vyhlásuje protektorát Čechy a Morava. Touto okupací Říše nezískává pouze území, ale také kvalifikovanou pracovní sílu a masivní palebnou převahu v podobě zbraní vyráběných v tomto regionu. Stačí to na okamžité vyzbrojení téměř poloviny wehrmachtu.*

Kapitola druhá

Genek

Radom, Polsko ~ 18. března 1939

Genek zakloní hlavu a z jeho pootevřených rtů se vyvalí oblak kouře, který se vznese k barovému stropu, obloženému šedými dlaždicemi. „Poslední hra,“ prohlásí. Z opačné strany stolu se po něm tázavě podívá Rafal. „Tak brzy?“ Rovněž potáhne z cigarety. „To ti žena slíbila něco speciálního, když přijdeš domů včas?“ Rafal mrkne a vyfoukne kouř. Herta s nimi povečeřela, ale brzy se zvedla.

Genek se jen zasměje. S Rafalem jsou kamarádi už od střední školy, kde většinu času strávili v jídelně nad tácy v družné debatě o tom, kterou ze spolužaček pozvat na tradiční závěrečný ples zvaný *studniówka*, nebo jestli by raději viděli nahou Evelyn Brentovou, nebo Renée Adorée. Rafal ví, že Herta není jako ty dívky, s nimiž Genek chodil dřív, ale s oblibou si ho dobírá, když není Herta nablízku. Genek se mu nemůže divit. Než poznal Hertu, ženy byly jeho slabinou (a pokud by k sobě chtěl být upřímný, pak ještě karty a cigarety). Díky svým modrým očím, dolíčkům ve tvářích a neodolatelnému hollywoodskému šarmu se málem až do třiceti vyhříval na výsluní jako jeden z nejžádanějších svobodných mladých mužů v Radomi. A popravdě řečeno mu ta

pozornost nebyla sebekméně proti mysli. Pak se ale objevila Herta a všechno se změnilo. Teď je to jiné. *Ona* je jiná.

Pod stolem se Genekovi cosi otře o lýtko. Pohlédne na mladou ženu, která sedí vedle něj. „Škoda že nemůžete zůstat,“ řekne a pohlédne mu do očí. Genek se s ní seznámil teprve dnes večer. Klara. Ne, Kara. Nevzpomene si. Přítelkyně Rafalovy manželky. Přijela na návštěvu z Lublinu. Nadzdvihne koutek úst v koketním úsměvu, špičku oxfordky stále přitisknutou k jeho noze.

V minulém životě by možná zůstal. Genek už ale nemá o flirtování zájem. Usměje se na ni. Je mu toho děvčete trochu líto. „Když se to tak vezme, jako už bych tu vlastně nebyl,“ řekne a složí karty na stůl. Zадusí nedopalek cigarety Murad a nechá ho v přeplněném popelníku trčet jako křivý zub. Vstane. „Pánové, dámy – bylo mi potěšením. Na shledanou, Ivono,“ otočí se k Rafalově manželce a kývne směrem ke svému kamarádovi. „Budeš na něj muset dohlédnout sama.“ Ivona se zasměje. Rafal opět lišácky mrkne. Genek ležérně zasalutuje dvěma prsty a vykročí ke dveřím.

Na březnový večer je nezvyklá zima. Schová ruce do kapes kabátu a spěšně zamíří nejkratší cestou k ulici Zielona. Těší se domů k ženě, kterou miluje. Už když Hertu před dvěma lety poprvé spatřil, tak nějak cítil, že je to ta pravá. Ten víkend má dosud jasně před očima. Byli lyžovat v Zakopaném, letovisku schouleném mezi velikány polských Tater. Jemu bylo devětadvacet, Hertě pětadvacet let. Vyšla na ně společná dvojsedačka na lanovce a Genek se do Hertu stačil během desetimínutové jízdy na vrchol zamilovat. Ze všeho nejdřív do jejích rtů, které měla plné a vykrojené do tvaru srdíčka, a pak do všeho, co z ní viděl přes smetanově bílou vlnu čepice a šály. Byl to ale i její německý přízvuk, který ho přiměl naslouchat jí tak jako nikomu před ní, a její zcela spontánní úsměv. Asi v polovině jízdy zaklonila hlavu, zavřela oči a řekla: „Všiml jste si, jak nádherně v zimě voní jehličí?“ Zasmál

se tehdy, protože si nejdřív myslel, že vtipkuje, jenže ono to tak nebylo. Její upřímnost začal záhy obdivovat stejně jako její neskrývanou lásku k přírodě a sklon hledat krásu v těch nejprostších věcech. Držel se jí i při sjezdu a snažil se příliš nepřemýšlet o tom, že nikdy nebude ani z poloviny takový lyžař jako ona. Ve frontě na lanovku se k ní přitočil a pozval ji na večeři. Když zaváhala, s úsměvem jí oznámil, že už objednal kočího se saněmi. Zasmála se a ke Genekově radosti pozvání přijala. Za šest měsíců ji požádal o ruku.

Když Genek vejde do bytu, s potěšením si všimne světla pronikajícího zpod dveří ložnice. Hertu najde v posteli s otevřenou sbírkou oblíbených Rilkových básní opřenou o kolena. Herta pochází z Bielska, města v západním Polsku osídleného převážně německy mluvícím obyvatelstvem. V běžném hovoru již řeč, v níž byla vychovávána, téměř nepoužívá, ale ráda v rodném jazyce čte, obzvlášť pak poezii. Vypadá, že si snad ani Genekova příchodu nevšimla.

„To tedy musí být poutavé verše,“ rýpne si Genek.

„Och!“ Herta vzhlédne. „Ani jsem tě neslyšela vejít.“

„Bál jsem se, že už budeš spát,“ usměje se Genek. Shodí ze sebe kabát, přehodí ho přes opěradlo křesla a začne si dýchat na prokřehlém dlaně.

Herta úsměv opětuje, položí si knihu na prsa a prstem si založí rozečtenou stránku. „Jsi doma daleko dřív, než jsem čekala. Tos v kartách prohrál všechny naše peníze? Nebo tě vyhodili?“

Genek si zuje boty, svlékne sako a rozepíná si manžetové knoflíčky. „Náhodou jsem v plusu. Byl to dobrý večer. Jen nudný – bez tebe.“ V bílých peřinách a ve světle žluté noční košili, s hluboko posazenými očima, dokonalými rty a kaštanovými vlasy splývajícími ve vlnách na ramena vypadá Herta jako zjevení ze sna a Genek si opět pronikavě uvědomuje, jaké měl štěstí, že ji našel. „Chybělas mi,“ řekne, opře se vedle ní o loket a políbí ji.

Herta si olízne rty. „A naposledy jsi pil... nech mě hádat... suché Bichat.“

Genek přikývne a zasměje se. Když ji políbí znovu, jejich jazyky se dotknou.

„Lásko, měli bychom být opatrní,“ zašeptá Herta a odtáhne se.

„Nejsme snad opatrní vždycky?“

„Já jen... v téhle době...“

„Aha,“ řekne Genek a vychutnává si její teplo a svěží květinovou vůni šamponu z jejích vlasů.

„Teď by to nebylo rozumné,“ dodá Herta. „Nemyslíš?“

Před několika hodinami se s přáteli u večere bavili o hrozbě války, o tom, jak snadno padly Rakousko a Československo do spárů Říše a jak se v Radomi začíná měnit situace. Genek si stěžoval na své sesazení na pozici asistenta v právnické firmě a vyhrožoval, že se odstěhuje do Francie. „Tam by mi titul alespoň k něčemu byl,“ soptil.

„Nejsem si jistá, že bys na tom byl ve Francii lépe,“ namítla Ivona. „Führerovi už nejde jen o území s německy mluvícím obyvatelstvem. Co jestli je tohle jenom začátek? Co když další na řadě je Polsko?“

U stolu na chvílku zavládlo ticho, které prolomil Rafal. „Nemožné,“ prohlásil a rezolutně zavrtěl hlavou. „Možná to zkusí, ale bude zastaven.“

Genek s ním souhlasil. „Polská armáda to nikdy nepřipustí,“ řekl. Genek si teď vybavuje, že právě během tohoto rozhovoru Herta vstala a omluvila se.

Jeho žena má samozřejmě pravdu. Měli by být opatrní. Přivést dítě do světa, který se ocitá nebezpečně blízko kolapsu, by bylo nerozumné a nezodpovědné. Když však leží tak blízko, nedokáže Genek myslet na nic jiného než na její kůži a křivku jejího stehna, které cítí na svém. Slova jí jako drobounké bublinky z jeho poslední sklenky sektu plynou z úst a rozpouštějí se kdesi v jeho hrdle.

Genek ji políbí potřetí a Herta zavře oči. *Nemyslí to tak úplně vážně*, pomyslí si Genek. Natáhne se přes ni k vypínači a cítí, jak pod ním vláční. Místnost se ponoří do tmy a on jí vsune dlaň pod košili.

„Studíš!“ vyjekne Herta.

„Mrzí mě to,“ zašeptá on.

„Ne, nemrzí, Geneku...“

Políbí ji na tvář a pak na ušní lalůček. „Válka, válka, válka. Už teď jsem z ní unavený, a to ještě ani nezačala.“ Sjede jí prsty od žeber k pasu.

Herta vzdychne a pak se zahihňá.

„Něco mě ale napadlo,“ dodá Genek a vyvalí oči, jako by ho náhle osvítila spásná myšlenka. „Co když žádná válka není?“ Nevěřičně zavrtí hlavou. „V tom případě si budeme odříkat zbytečně. A ten kašpárek Hitler vyhraje.“ Zazubí se.

Herta mu přejeđe prstem po důlku ve tváři. „Tyhle dolíčky mě vždycky dostanou,“ řekne a zavrtí hlavou. Genek se usměje ještě víc a Herta přikývne. „Máš pravdu,“ přisvědčí. „To by byla tragédie.“ Kniha spadne na podlahu, když se Herta otočí proti němu. „*Bumsen der Krieg*.“

Genek se neubrání smíchu. „Souhlasím. *Seru na válku*,“ prohlásí a přetáhne jim deku přes hlavy.

Kapitola třetí

Nechuma

Radom, Polsko ~ 4. dubna 1939 – Pesach

Nechuma prostřela na stůl bílý krajkový ubrus a přichystala nejlepší porcelán a příbory. Dokonale upravila každé místo zvlášť. Sol sedí v čele, v jedné ruce odřenou, v kůži vázanou Hagadu, ve druhé leštěný stříbrný pohár na kiduš. Odkášle si. „Dnes,“ začne a zdvihne pohled k těm důvěrně známým tvářím shromážděným kolem stolu, „uctíváme to, co je nejdůležitější – naši rodinu a naši tradici.“ Jeho oči, vroubené obvykle vějířky usměvavých vrásek, hledí vážně, jeho baryton zní suše. „Dnes,“ pokračuje, „oslavujeme svátek macesů, čas našeho osvobození.“ Sklopí zrak k posvátnému textu. „Amen.“

„Amen,“ opakují po něm ostatní a napijí se vína. Láhev koluje kolem stolu, poháry se dolévají.

V pokoji je ticho, Nechuma vstává, aby rozžehla svíce. Dojde ke středu stolu, škrtne zápalkou a přikryje ji dlaní. Rychle ji přikládá k jednotlivým knotům a jen doufá, že si ostatní nevšimnou, jak se plamínek v jejích prstech chvěje. Když jsou svíčky zapáleny, třikrát nad nimi zakrouží dlaní. Zakryje si oči a odříká úvodní požehnání. Když opět zaujme své místo na konci stolu naproti manželovi, složí ruce do klína a pohledne na Sola. Kývnutím mu dá najevo, že může začít.

Zatímco se pokojem opět rozezní Solův hlas, Nechuma zabloudí pohledem k židli, kterou tu nechala volnou pro Addyho. Hrud' se jí sevře povědomou bolestí. Jeho nepřítomnost ji ničí.

Dopis od Addyho přišel před týdnem. Děkoval jí v něm za upřímnost a prosil ji, aby si nedělala starosti. Psal, že se vrátí domů, jakmile se mu podaří vyřídit cestovní doklady. Tato zpráva Nechumě přinesla úlevu a zároveň v ní vzbudila obavy. Nic si nepřála víc než mít syna na Pesach doma; snad jen vědět, že zůstal v bezpečí ve Francii. Snažila se být k němu upřímná a doufala, že pochopí, že v Radomi právě teď není o co stát, že cestovat přes Němci obsazená území nestojí za to riziko, ale nespíš si toho ještě příliš nechala pro sebe. Nebyli to totiž jen Kosmanovi, kdo odsud uprchl. Kromě nich to byl půltucet dalších rodin. Nenapsala mu o polských zákaznících, o něž v poslední době jejich obchod přišel, ani o krvavé rvačce, která se před týdnem strhla mezi dvěma radomskými fotbalovými týmy, polským a židovským, a o tom, jak mladíci z obou týmů dodnes chodí po městě s rozbitými rty a monokly a navzájem se nenávisťně měří. To všechno si nechala pro sebe, aby ho ušetřila bolesti a obav, nevystavila jej tím však ještě většímu nebezpečí?

Nechuma na Addyho dopis odpověděla. Naléhala na něj, aby byl na cestách opatrný, a pak už jen předpokládala, že se syn blíží k domovu. Od té chvíle sebou trhla pokaždé, když uslyšela kroky v síni. Srdce se jí rozbušilo při představě, že ve dveřích uvidí Addyho s úsměvem v té jeho pohledné tváři a s kufříkem v ruce. Nikdy to však nebyly jeho kroky. Addy nepřijel.

„Třeba musel něco zařídit ve firmě,“ zkusil ji před několika dny uklidnit Jakob, když si všiml jejích rostoucích obav. „Nemůjím si představit, že by ho šéf pustil jen tak ze dne na den.“

Nechuma však dokáže myslet jen na jediné. *Co když byl na hranicích zadržen? Nebo ještě něco horšího?* Aby se dostal do Radomi, musel Addy jet buďto severní trasou přes Německo,

nebo trasou jižní přes Rakousko a Československo. Obě tyto země již byly pod nacistickou nadvládou. Při představě, že její syn padl do rukou Němcům – čemuž mohla zabránit, kdyby k němu byla otevřenější a kdyby důrazněji trvala na tom, aby zůstal ve Francii –, nemohla Nechuma už několik nocí spát.

Nechumu začínají v očích pálit slzy. V myšlenkách se vrací o čtvrtstoletí zpátky, do jiného dubnového dne za velké války, kdy strávili se Solem Pesach schouleni ve sklepech. Byli vypuzeni z bytu a stejně jako tehdy mnoho jejich přátel neměli ani oni kam jít. Vybaví se jí znovu ten dusivý zápach lidských výkalů, všudypřítomné hlasité kručení prázdných žaludků, vzdálené hřmění děl i rytmický skřípot Solova řezbářského nože, kterým ze starého polena vyřezával dětem figurky na hraní a vytahoval si přitom třísky z prstů. Svátky minuly, aniž je někdo vzal na vědomí, dokonce i tradiční Seder. Nějak v tom sklepech přežili tři roky. Děti byly živы z jejího mateřského mléka a nahoře v jejich bytě se roztahovali maďarští důstojníci.

Nechuma pohlédne přes stůl na Sola. Ty tři roky, ačkoliv ji tehdy málem zlomily, jsou teď nesmírně daleko. Skoro jako by se to stalo někomu jinému. Její manžel o té době nemluví vůbec; děti si ty zážitky naštěstí zjevně nijak nepamatují. I potom přišly pogromy – vždycky přijdou pogromy –, ale Nechuma odmítá uvažovat o návratu k životu v úkrytech, k životu bez slunečního světla, bez deště, bez hudby, obrazů a filozofických debat, těch prostých radostí, které ji drží při životě a kterých se naučila si vážit. Ne, ona už se nevrátí pod zem jako nějaké divoké zvíře; takhle už znovu žít nebude.

K tomu už nemůže dojít.

A myšlenky se jí znovu rozbíhají. Vzpomíná na své dětství a slyší matčin hlas. Vybavuje si její vyprávění o tom, jak za jejího mládí bylo v Radomi běžné, že ji polští kluci třefovali v parku kamením do hlavy, i o násilnostech, které propukly po celém městě, když tu byla postavena první synagoga.

Nechumina matka nad tím jen pokrčila rameny. „Prostě jsme se naučili nezvedat hlavy a nepouštět děti moc daleko od sebe,“ řekla. Útoky – pogromy – pochopitelně zase pomínuly. Život šel dál tak jako dřív. Jako vždycky.

Nechuma ví, že pomine i německá hrozba, právě tak jako hrozby, které přišly před ní. A přece je teď jejich situace docela jiná, než tomu bylo za Velké války. Neúnavně se Solem dřeli, aby vydělali na živobytí, a postupně pronikli do vrstvy místních úspěšných živnostníků. Hovoří polsky, a to i doma mezi sebou, kdežto většina Židů ve městě konverzuje pouze v jidiš. Nezůstali bydlet ve Starém Městě jako většina méně majetných Židů v Radomi. Patří jim nádherný byt v centru města, mají kuchařku i služebnou. Nechybí tu luxus tekoucí vody a splachovacího záchodu, vanu si dovezli z Berlína, dokonce mají i ledničku a – a to je majetek, jehož si cení nejvíce – piano Steinway. Jejich obchod s látkami vzkvétá – Nechuma si na obchodních cestách dává veliký pozor, aby vybrala ty nejkvalitnější materiály, a jejich zákaznice, Polky i Židovky, k nim jezdí nakupovat dámské oděvy a hedvábné zboží až z Krakova. Když děti dosáhly školního věku, poslali je do elitních soukromých akademií, kde díky oblečení šitému na míru a dokonalé polštině bez problémů zapadly mezi ostatní studenty, většinou katolíky. Kromě toho, že jim poskytli to nejlepší dostupné vzdělání, doufali Sol a Nechuma, že tak dětem dají šanci vyhnout se spodním proudům antisemitismu, které se na životě Židů v Radomi podepisovaly od nepaměti. Rodina byla sice hrdá na své židovské kořeny a hlásila se neochvějně k místní židovské komunitě, svým dětem však Nechuma vybrala cestu, která – jak doufala – jim otevře nové příležitosti a uchrání je před pronásledováním. Za tímto rozhodnutím si Nechuma stojí, i když jí tu a tam v synagoze nebo při nákupu v některé z židovských pekáren ve Starém Městě neunikne, že se na ni někteří ortodoxnější Židé dívají skrz prsty, jako by její rozhodnutí splynout s polskou

většinou nějak omezovalo její víru. Nedá se však těmito příhodami otrávit. Ona sama nejlíp ví, jak na tom s vírou je, a kromě toho považuje náboženství za soukromou záležitost.

Narovná se v zádech a cítí, jak se jí ulevilo na prsou. Sama sebe nepoznává, jak se nechává zavalit obavami. Jak je roztěkaná. *Seber se*, nabádá se v duchu. *Rodině se daří*, připomene si. *Máme slušné úspory. Máme konexe. Addy se objeví. Na poštu není spolehnutí. Dopis vysvětlující jeho nepřítomnost dorazí nejspíš každým dnem. Všechno bude v pořádku.*

Zatímco Sol odříkává požehnání *karpas*, Nechuma namočí snítku petržele do misky se slanou vodou a zlehka přitom pohladí po ruce Jakoba. Povzdechne si a cítí, jak ji začíná opouštět napětí, z něhož jí až trnula čelist. Milý, dobrý Jakob. Syn zachytí matčin pohled a usměje se. Nechuma si v tu chvíli uvědomí, jak moc je ráda, že Jakob dosud žije pod její střechou. Váží si jeho blízkosti. Oceňuje jeho roli. Je jiný než ostatní. Na rozdíl od svých sourozenců, kteří přišli na svět s rudými obličejíky a s řevem, se Jakob narodil bílý jako ty pokrývky, v nichž leželi, a byl úplně potichu. Skoro jako by se chtěl podobat těm obrovitým sněhovým vločkám, jež se onoho únorového rána před tříadvaceti lety sypaly za oknem. Nechuma nikdy nezapomene na ty trýznivé okamžiky, jimiž si prošla, než se konečně rozkřičel. Do té doby byla přesvědčená, že dítě nepřežije ani den. Nikdy nezapomene ani na tu chvíli, kdy si ho přivinula k prsu a pohlédla mu do očí, černých jako tuš. Podíval se na ni a kůže na čele se mu zkrabatila, jako by byl už tehdy zahloubán v myšlenkách. Již tenkrát ho odhadla. Tichý, ale všímavý. Zdrobnělina bytosti, jež z něj měla vyrůst, zrovna tak jako jeho bratři a sestry, ti, co se narodili před ním, i ti, co přišli na svět po něm.

Dívá se, jak se Jakob naklání a šeptá cosi Belle do ucha. Bella si zakryje ústa ubrouskem, jako by maskovala úsměv. Světlo svíček se odráží od brože na jejím krku. Je to dárek od Jakoba – zlatý šperk ve tvaru růže se slonovinově bílou

perlou uprostřed. Dal jí ho pár měsíců po tom, co se seznámili na gymnáziu. Jemu bylo tehdy patnáct let, jí čtrnáct. Nechuma o Belle věděla jen to, že bere studium velice vážně, že pochází ze skromných poměrů (její otec dentista podle Jakoba stále ještě splácel půjčky na dceřino vzdělání) a že si většinu svých šatů ušila sama. To na Nechumu udělalo dojem. Od té chvíle si pokaždé lámala hlavu, kterou z těch elegantních blůz si Bella koupila hotovou, a kterou si udělala svépomocí. Krátce poté, co Jakob Bellu obdaroval broží, ji prohlásil za svoji spřízněnou duši.

„Jakobe, drahoušku, je ti *patnáct*... a sotva se znáte!“ vyhrkla tehdy Nechuma. Jakob ale není z těch, kdo mají ve zvyku přehánět. Už je to osm let – a oni jsou stále spolu. Nerozluční. Nechuma soudí, že je jen otázkou času, než se ti dva vezmou. Možná že se Jakob vysloví, až přejdou ty řeči o válce. Nebo možná čeká, než bude mít našetřeno dost, aby si mohl dovolit vlastní bydlení. Bella rovněž bydlí u rodičů – jen pár bloků odsud na Witoldově ulici. Ať tak nebo tak, Nechuma nepochybuje, že Jakob má svůj plán.

Sol v čele stolu opatrně rozdělí maces na dva díly. Jednu půlku položí na talíř a druhou zabalí do ubrousku. Když byly děti malé, Sol celé měsíce vymýšlel nejvhodnější skryš, a když pak během obřadu nadešel čas najít ukrytý *afikoman*, děti se rozběhly po bytě, jako když střelí do vrabců, aby ho našly. Ten malý šťastlivec, jemuž se to podařilo, pak vyjednával o „výkupném“ tak tvrdě a tak dlouho, dokud – bez výjimky – neodcházeli s tolika zlatými v drobné dlani, aby si v cukrárně u Pomianowských mohl koupit sáček smetanových karamel zvaných *krówki*. Sol byl obchodník a hrál tvrdě – král Smlouvač se mu říkalo –, ale jeho děti moc dobře věděly, že pod tvrdou slupkou je jádro měkké jako čerstvě stlučená hrouda másla a že stačí dostatek trpělivosti a osobního kouzla, aby z něj vymámily i poslední zlatý. Ukrývání macesu už se u nich léta nedělalo, protože děti, jak odrůstaly, začaly rituál

bojkotovat. „Na to už jsme velcí, nemyslíš, otče?“ zněla jejich nejčastější námitka. Nechumě je však jasné, že Sol tradici obnoví, sotva se jeho vnučka Felicia naučí alespoň chodit.

Ted' je s předčítáním řada na Adamovi. Zvedne Hagadu a zamžourá do ní přes brýle s tlustou obroučkou. S úzkým nosem, výrazně vysedlými lícními kostmi a bezvadnou pletí zvýrazněnou svitem svíček působí téměř královsky. Adam Eichenwald do domácnosti Kurcových přibyl před několika měsíci, když Nechuma vyvěsila ve výloze obchodu s látkami ceduli s nápisem POKOJ K PRONAJMUTÍ. Nedávno zemřel její strýc, po němž zůstala prázdná ložnice, a přestože měla doma ještě dvě své nejmladší děti, začal byt Nechumě najednou připadat poněkud prázdný. Nic neměla tak ráda, jako když bylo u stolu plno. Potěšilo ji proto, když se Adam přišel do obchodu na ten pokoj zeptat, a ihned mu ho nabídl.

„Moc pěkný mládenec!“ prohlásila Solova sestra Terza, sotva tehdy odešel. „Tomu že je dvaatřicet? Vypadá o deset let mladší.“

„Je Žid a je chytrý,“ doplnila Nechuma. Jaká je asi pravděpodobnost, špitaly si spolu, sotva tento absolvent architektury na Národní polytechnické univerzitě ve Lvově odešel z obchodu v čísle 14 ve Varšavské ulici, že je ještě svobodný? Pochopitelně že po několika týdnech už se nemluvílo o ničem jiném než o Adamovi a Halině.

Halina. Nechuma si povzdechne. Halina, která přišla na svět s neobvyklou hřívou medově zlatých vlásků a zářivě zelenýma očima, je nejmladším a nejkřehčím z jejich dětí. Co jí však schází na postavě, mnohonásobně dohání osobností. Nechuma neví o jiném tak paličatém dítěti, které by si umělo tak urputně prosazovat svou. Vzpomíná, jak Halina ve svých patnácti letech okouzila učitele matematiky natolik, že upustil od snížené známky za to, že vynechala vyučování, jen aby mohla navštívit dopolední promítání *Útěku z ráje* v den, kdy měl film premiéru. Nikdy nezapomene ani na to, jak Halina v šestnácti přemluvila

Addyho, aby s ní na poslední chvíli utekl na noční rychlík do Prahy, a to jen kvůli tomu, aby se ve svůj společný narozeninový den mohli probudit ve městě sta věží. Adam, Hospodin buď milostiv jeho srdci, je jí zjevně okouzlen. V přítomnosti Sola a Nechumy se však naštěstí chová bezvýhradně zdvořile.

Když Adam dočte, Sol proneše modlitbu nad zbývajícím macesem, kousek odlomí a nechá talíř kolovat. Nechuma poslouchá měkké praskání nekvašeného chleba, které postupuje kolem stolu. „*Baruch ata Adonaj*,“ začne zpěvavě Sol, ale okamžitě zmlkne, když je přerušen kvílivým pláčem. Felicia. Mila zrudne a s omluvou vyskočí od stolu, aby malou zvedla z kočárku v koutě pokoje. Po špičkách přechází s Felicií v náruči a snaží se ji ukonejšit. Sotva Sol začne znovu, dítě se zavrtí v peřince a zkrabacený obličejík mu zrudne. Když se rozkřičí nanovo, Mila se omluví a spěchá s dcerou chodbou do Halinina pokoje. Nechuma se zvedne a následuje ji.

„Co se děje, zlatíčko?“ šeptá Mila a tře dítěti prstem horní dásen, jak to viděla u Nechumy, když ji tišila. Felicia odvrátí hlavičku, prohne se v zádech a přidá na hlasitosti.

„Myslíš, že má hlad?“ zeptá se Nechuma.

„Dávala jsem jí před chvílí. Podle mě je prostě unavená.“

„Ukaž,“ řekne Nechuma a vezme si vnučku z Miliny náruče. Felicia má pevně semknutá víčka, pěstičky zaťaté a její pláč teď zní jako krátké, pronikavé výbuchy.

Mila ztěžka dosedne v nohách Halininy postele. „Je mi to moc líto, matko,“ řekne a snaží se nepřidat se k Feliciinu pláči. „Strašně mě mrzí, že to kazíme.“ Protře si dlaní oči. „Pomalů se neslyším ani *myslet*.“

„Nikdo ti nic nevyčítá,“ odvětlí Nechuma, přivine si Felicii k prsům a něžně ji houpá. Po pár minutách křik přejde v pokřourávání a zanedlouho maličká úplně ztichne a ve tvářičce se jí rozhostí pokojný výraz. Ta radost, když člověk drží miminko v náruči, je fascinující, pomyslí si Nechuma, když vdechuje rozkošnou mandlovou vůni své vnučky.

„Byla jsem blázen, když jsem si myslela, že to bude jednoduché,“ říká Mila. Když vzhledne, má oči zarudlé a zprůsvitnělou kůži pod nimi téměř fialovou, jako by se jí z nevyspání dělaly podlitiny. Snaží se, to Nechuma ví, ale role prvorodičky není snadná. Je toho na ni moc.

Nechuma zavrtí hlavou. „Nebuď na sebe zbytečně přísná, Milo. Není to, jak sis to představovala, ale s tím jsi musela počítat. S dětmi to nikdy není tak, jak čekáš.“ Mila sklopí zrak a Nechuma vzpomíná, jak si její nejstarší dcera, když byla ještě dítě, nikdy nepřála nic než být maminkou. Jak pečovala o panenky, houpala je v náruči, zpívala jim, dokonce si hrála na kojení; jak pyšně se starala o mladší sourozence, zavazovala jim boty, obvazovala rozbitá kolena, četla jim na dobrou noc. Když však teď má svoje vlastní dítě, jako by ji to zavalilo. Jako by držela mimino v náruči poprvé v životě.

„Kéž bych věděla, co dělám špatně,“ hlesne Mila.

Nechuma si k ní opatrně přisedne na postel. „Vedeš si docela dobře, Milo. Říkala jsem ti, že s dětmi je potíže. Zvlášť s tím prvním. Já jsem se málem zbláznila, když se narodil Genek. Chvilí trvalo, než jsem se do toho vpravila. Prostě to vyžaduje čas.“

„Už je to pět měsíců.“

„Tak ještě vydrž.“

Mila chvilku mlčí. „Děkuji ti,“ zašeptá pak s pohledem upřeným na Felicii, která pokojně spí v Nechumině náruči. „Připadám si jako nanicovatá troska.“

„To je nesmysl. Jsi prostě jen unavená. Co kdybys řekla Estii? V kuchyni je se vším hotová, může ti pomoci, než dojíme.“

„To je dobrý nápad,“ vzdychne s úlevou Mila. Nechá Felicii Nechumě a jde pro služebnou. Když se s Nechumou vrací ke stolu, pohlédne na Selima. „V pořádku?“ naznačí Selim ústý neslyšně a Mila přikývne.

Sol nabere na kus macesu naběračku křenu a ostatní učí ní totéž. Pak začne Sol znovu zpěvavě recitovat. Po *korechu*

nastane konečně čas k jídlu. Kolem stolu kolují mísy a podnosy a jídelnou zní tlumený šum hovoru a cinkot stříbrných příborů o porcelán, jak se talíře plní štědrými porcemi slanečků, pečeného kuřete, bramborového kugelu a sladkého jablkového *charosetu*. Mezi doušky vína se tlumeně rozmlouvá. Všichni se pečlivě vyhýbají řečem o válce a dohadují se, co je s Addym.

Jakmile zazní Addyho jméno, Nechumě se opět sevře hrudí úzkostí, kterou provází fyzická bolest. Byl zatčen. Uvězněn. Deportován. Je zraněný, vyděšený. Nemá jak se s ní spojit. Znovu pohlédne na synovo prázdné místo. *Kde jsi, Addy?* Kousne se do rtu. *Nesmíš*, napomene se, ale už je pozdě. Vypila to víno příliš rychle a ztratila sebekontrolu. Sevře se jí hrdlo a stůl se jí před očima promění v rozmazanou bělavou šmouhu. Slzy už má na krajíčku, když ucítí na své ruce pod stolem dotek. Jakob. „To ten křen,“ zašeptá, zamává si volnou rukou před obličejem a zamrká. „To se mi musí stát pokaždé.“ Diskrétně si osuší koutky očí ubrouskem. Jakob vědoucne pokývá hlavou a pevně jí stiskne prsty.

O několik měsíců později, už v jiném světě, se bude Nechuma k tomuto večeru, k poslednímu svátku Pesach, kdy byli téměř všichni pohromadě, v duchu vracet a zoufale si bude přát prožít ho znovu. Bude si vybavovat důvěrně známou vůni *gefilte*, cinkot stříbra o porcelán, slanou a hořkou chuť petržele na jazyku. Bude toužit po doteku Feliciiny hebké kůže, po Jakobově dlani na své ruce pod stolem, po teple v žaludku, který vyvolalo víno, jež v ní vzbuzovalo chuť věřit, že se nakonec snad všechno přece jen v dobré obrátí. Bude vzpomínat, jak šťastně vypadala Halina po jídle u klavíru, jak všichni tančili, jak vzpomínali na Addyho a vzájemně se ujišťovali, že brzy přijede. To všechno si bude znovu a znovu donekonečna promítat před očima do sebemenšího působného detailu a bude si to vychutnávat jako poslední sousta hrušek *klapsa* v sezoně.

23. srpna 1939: *Nacistické Německo a Sovětský svaz uzavírají pakt Ribbentrop–Molotov o neútočení, jehož tajný dodatek obsahuje konkrétní stanovení hranic při budoucím dělení většiny severní a východní Evropy mezi Německo a Sověty.*

1. září 1939: *Německo napadá Polsko. V reakci na to o dva dny později vypovídají Velká Británie, Francie, Austrálie a Nový Zéland Německu válku. V Evropě propuká druhá světová válka.*

Kapitola čtvrtá

Bella

Radom, Polsko ~ 7. září 1939

Bella sedí s rovnými zády, kolena přitažená k hrudi, kapesník zmuchlaný v hrsti. Sotva rozeznává hranatý obrys koženého kufru u dveří své ložnice. Na okraji postele u jejích nohou sedí Jakob. Z jeho tvídového kabátu stále ještě dýchá noční chlad. Bellu napadá, jestli ho její rodiče slyšeli přicházet po schodech k nim do druhého patra a pak po špičkách chodbou k ní do pokoje. Klíč dala Jakobovi už před lety, aby mohl přijít kdykoliv, nikdy však neměl tolik smělosti, aby si dovolil přijít v takovouto hodinu. Bella vtlačí špičky nohou mezi matraci a jeho stehno.

„Posílají nás bojovat do Lvova,“ řekne Jakob zadýchaně. „Kdyby se cokoliv stalo, tam se najdeme.“ Bella se v temném šeru snaží zaostřit na Jakobův obličej, rozeznává však pouze oblouk jeho čelisti a matná bělma očí.

„Lvov,“ zašeptá a přikývne. Ve Lvově vzdáleném tři sta padesát kilometrů jihovýchodně od Radomi žije její mladší sestra Anna s manželem Danielem. Anna na Bellu naléhala, aby zvážila možnost přestěhovat se blíž, Bella však věděla, že by Jakoba nedokázala opustit. Za těch osm let, co se znají, od sebe nikdy nebydleli dál než těchhle čtyři sta metrů.

Jakob se natáhne po její ruce a proplete prsty s jejími. Pozvedne si je ke rtům a políbí je. To gesto Belle připomene den, kdy jí poprvé řekl, že ji miluje. Přesně takhle se drželi za ruce. Seděli naproti sobě na dece rozprostřené na trávníku v Kościuszkově parku. To jí bylo šestnáct.

„Ty jsi *ta pravá*, krásko,“ řekl tehdy Jakob tiše. Jeho slova zněla tak ryze a výraz jeho oříškově hnědých očí byl tak čistý a nezkažený, že se jí chtělo plakat, i když si tehdy říkala, co asi tak mladý kluk může vědět o lásce. Ani dnes, ve dvaadvaceti letech, si není o nic jistější. Jakob je muž, s nímž prožije život. A on nyní z Radomi odjíždí bez ní.

Hodiny v rohu odbijí čtvrt a oba sebou škubnou, jako by je píchla neviditelná vosa.

„Jak... jak se tam dostaneš?“ Bella hovoří potichu. Má strach, že když přidá, hlas se jí zlomí a vzlyk, který se jí dere z hrdla, pronikne ven naplno.

„Máme být ve čtvrt na dvě na nádraží,“ odpoví Jakob, pohlédne ke dveřím a nechá svoji ruku vyklouznout z její. Položí jí dlaně na kolena. Jeho dotek je i přes bavlněnou noční košili chladný. „Musím jít.“ Opře se hrudí o její holeně. Dotknou se čely. „Miluji tě,“ vydechně, když se o sebe otřou špičkami nosů. „Víc než cokoliv na světě.“ Když ji políbí, zavře Bella oči. Trvá to příliš krátce. Když oči znovu otevře, je Jakob pryč a ona má mokré tváře.

Bella vstane z postele a přejde k oknu. Pod bosými chodidly cítí studená, hladká prkna podlahy. Nepatrně odhrne závěs a zadívá se na Vitoldův bulvár o dvě poschodí níž. Pátrá po nějakém náznaku života – třeba záblesku baterky –, ale město je už týdny ponořeno do tmy; dokonce i pouliční lampy jsou zhasnuty. Nevidí vůbec nic. Má pocit, jako by se dívala do propasti. Trhnutím pootevře okno a zaposlouchá se, jestli uslyší kroky nebo vzdálené vytí německého střemhlavého bombardéru. Ulice je ale stejně pustá jako obloha nad ní. Ticho je těžké jako olověný přikrov.

Kolik jen se toho za ten týden stalo. Je to pouhých šest dnů, co Němci prvního září vtrhli do Polska. Hned následujícího dne ještě před úsvitem začaly dopadat bomby na předměstí Radomi. Zničeno bylo nejen improvizované polní letiště, ale i spousta koželužen a obuvnických závodů. Její otec zatloukl okna prkny a všichni se stáhli do sklepa. Když exploze skončily, Radomané začali kopat zákopy – Poláci a Židé bok po boku – v zoufalé snaze na poslední chvíli bránit město. Zákopy však nebyly k ničemu. Bella byla s rodiči nucena znovu utéci do úkrytu, když se začaly sypat další bomby, tentokrát za bílého dne. Stuky a heinkely jimi v přízemním letu zasypávaly převážně Staré Město. Pumy dopadaly sotva padesát metrů od bytu Belliných rodičů. Letecké útoky trvaly několik dní, dokud nebyly dobyty Kielce, vzdálené pětadesát kilometrů jihozápadně od Radomi. Tehdy se začaly šířit zvěsti, že brzy přitáhne wehrmacht – jedna ze složek ozbrojených sil třetí říše. A pak začaly ampliony na nárožích vyřvávat pokyny k rukování mladých a zdravotně způsobilých mužů. Po tisících opouštěli Radom a mířili na východ, aby se připojili k polské armádě, srdce naplněna vlastenectvím a nejistotou.

Bella si představuje Jakoba, Geneka, Selima a Adama, jak krácejí kolem krejčovských závodů a sléváren. Mlčky si vykračují k nádraží, které bomby nějakým zázrakem zatím ušetřily, s trochou nezbytností v kufřících. Jakob řekl, že ve Lvově je připravena divize polské pěchoty. Je to ale skutečně tak? Proč Polsko čekalo tak dlouho? Od vpádu nepřátelských vojsk uplynul pouhý týden, a zprávy jsou už teď skličující – Hitlerovy armády jsou příliš silné, postupují příliš rychle a mají proti Polákům víc než dvojnásobnou početní převahu. Británie a Francie přislíbily pomoc, zatím se však Polsko žádné nedočkal.

Belle se svírá žaludek. Tohle se nemělo stát. Teď už měli být ve Francii. Měli v plánu odstěhovat se tam, až Jakob dokončí právnickou fakultu. Počítali s tím, že si najde místo v nějaké

firmě v Paříži nebo v Toulouse, blízko Addyho, a bokem si bude přivydělávat jako fotograf, právě tak jako jeho bratr ve volném čase skládá hudbu. Bellu i Jakoba okouzlo Addyho vyprávění o Francii a tamní svobodě. Chtěli se tam vzít a založit rodinu. Kéž by bývali měli tolik předvídatosti, aby cestu do Francie podnikli dřív, než se začala zdát příliš nebezpečná. Dřív, než začala být myšlenka na odloučení od zbytku rodiny příliš deprimující. Bella se pokouší představit si Jakoba, jak v prstech svírá dřevěnou pažbu pušky. Dokázal by vystřelit na člověka? Nemožné, uvědomuje si. Tohle je *Jakob*. On není stavěný pro válku; v jeho krvi nekoluje ani kapka nepřátelství. Jediná spoušť, kterou je schopen stisknout, je ta na fotoaparátu.

Opatrně okno zase zavře. *Dej, ať se chlapci v pořádku dostanou do Lvova*, modlí se v duchu znovu a znovu s pohledem upřeným k sametové černi tam dole.

O tři týdny později leží Bella natažená na úzké dřevěné lavici upevněné u postranice koňského povozu, vyčerpaná, přesto však neschopná usnout. *Kolik je hodin?* Odhaduje, že je časně odpoledne. Pod plachtou vozu není dost světla na to, aby bylo vidět na ručičky náramkových hodinek. Dokonce ani venku by se to neodhadovalo snadno. Když náhodou ustane déšť, obloha zatažená těžkými mračky zůstává matně modrošedá. Bella nechápe, jak to kočí na kozlíku zvládá, tolik hodin vystaven řádění živlů. Včera pršelo tak dlouho a hustě, že se cesta změnila v řeku bahna a koně měli co dělat, aby v tom udrželi balanc. Dvakrát se vůz málem převrhl.

Bella počítá dny podle toho, kolik vajíček jí ještě zbývá v košíku se zásobami. Z Radomi vyjížděli s tuctem a dnes ráno tam zbylo poslední, takže by podle všeho mělo být devětadvacátého září. Za normálních okolností by cesta koňským potahem do Lvova zabrala nanejvýš týden. V neustálém dešti je však cestování nesmírně úmorné. Vzduch pod plachtou je vlhký a páchne zatuchlinou. Bella už si

zvykla i na ten pocit věčně ulepené pokožky. Šaty jí ani nestačí schnout.

Naslouchá skřípotu vozu pod sebou, zavírá oči a myslí na Jakoba. Vzpomíná na tu noc, kdy se s ní přišel rozloučit, cítila chlad jeho dlaní na svých kolenou a teplo jeho dechu na svých prstech, když je líbal.

Osmého září, pouhý den poté, co se vydal na cestu do Lvo-va, přitáhl do Radomi wehrmacht. Němci nejprve vyslali jedno jediné letadlo. Bella a její otec sledovali, jak přelétá nízko nad městem. Jednou je obkroužilo a pak vypálilo oranžovou světlici.

„Co to znamená?“ zeptala se Bella, když se letadlo vzdalovalo a postupně mizelo v šedivé záplavě nabobtnalých, nízko visících mračen. Její otec mlčel. „Otče, jsem už dospělá žena. Prostě mi to řekni,“ ozvala se mdle Bella.

Henry odvrátil zrak. „To znamená, že přicházejí,“ odpověděl a ona v jeho výrazu, v ostře svěšených koutcích pevně semknutých úst, ve vrásce mezi očima, spatřila něco, co tam nikdy předtím neviděla – její otec měl strach. O hodinu později, právě když se rozpršelo, Bella z okna bytu sledovala, jak Radomí pochodují zástupy příslušníků německých pozemních sil, jedna řada za druhou, bez jakéhokoliv odporu. Dřív je slyšela, než viděla. Od západu se blížil rachot jejich tanků, motocyklů i koňských kopyt. Když se objevili v dohledu, zastavil se v ní dech. Bála se dívat a současně se bála odvrátit zrak. Nedokázala od nich odtrhnout pohled, když se valili Vitoldovým bulvárem v těch svých lahvově zelených uniformách a v motoristických brýlích zacákaných deštěm. Taková síla. Bylo jich *tak mnoho*. Zaplavili vyliďněné ulice a do soumraku měli obsazeny všechny úřední budovy. Přivlastňovali si město s fanatickým *Heil Hitler*, s nímž vztyčovali ty své vlajky s hákovými kříži. Na ten pohled Bella nikdy nezapomene.

Od chvíle, kdy bylo město oficiálně obsazeno, se měli na pozoru všichni, Poláci právě tak jako Židé, ale od začátku bylo

jasné, že prvořadým terčem nacistů jsou ti druzí. Ti Židé, kteří se odvážili vyjít na ulici, riskovali urážky, ponižování, bití. Obyvatelé Radomi se rychle naučili vycházet z bezpečí svých domovů pouze v těch skutečně nejnutnějších případech. Bella vyšla ven jen jednou. Musela pro mléko a pro chleba. Když zjistila, že židovská tržnice na Starém Městě, kam byla zvyklá chodit nakupovat, byla vypleněna a uzavřena, nezbylo jí než jít až do nejbližšího polského hokynářského krámu. Šla odhodlaným, rychlým krokem postranními uličkami, na zpáteční cestě se však stejně nachomýtlá ke scéně, která ji pak v následujících týdnech pronásledovala – viděla rabína s rukama zkroucenýma za zády obklopeného chechtajícími se vojáky, kteří se bavili starcovou zoufalou a marnou snahou osvobodit se, při níž divoce házel hlavou ze strany na stranu. Až když je Bella minula, došlo jí, že rabínovi hořely vousy. V tu chvíli se jí zvedl žaludek.

Několik dní poté, co Němci obsadili Radom, přišel dopis od Jakoba. *Má lásko, bylo v něm spěšně naškrábáno, přijed do Lvova, jak nejrychleji to půjde. Rozmístili nás po bytech. Ten můj je tak akorát pro dva. Je strašné, že jsi tak daleko. Potřebuji tě tady. Přijed, prosím.* Jakob připsal i adresu. Bellini rodiče k jejímu nemalému překvapení proti jejímu odjezdu nic nenamítali. Věděli, jak moc Bella Jakoba postrádá. Navíc, argumentovali Henry a Gustava, si ve Lvově budou moci Bella a její sestra Anna vzájemně pomáhat. Bella se v první chvíli nezmohla na slovo a jen si úlevou přitiskla otcovu dlaň ke tváři. Nazítří zanesla dopis Jakobovu otci Solovi. Její rodiče neměli peníze na najmutí povozu. To Kurcovi měli jak prostředky, tak známosti a ona byla přesvědčena, že budou ochotni pomoci.

Sol byl zpočátku proti. „To v žádném případě. Cestovat sama je až příliš nebezpečné,“ prohlásil. „To nemohu dovořit. Kdyby se ti něco stalo, Jakob by mi to nikdy neodpustil.“ Lvov ještě nepadl, vyskytovaly se však spekulace, že ho Němci obklíčili.

„Prosím,“ žadonila Bella. „Nemůže to tam být horší než tady. Jakob by mě nežádal, abych přijela, kdyby si nebyl jistý, že je to bezpečné. Potřebuji být s ním. Naši s tím souhlasí... Prosím, *pane* Kurci. *Proszę*.“ Tři dny se Bella pokoušela Sola obměkčit a tři dny odmítal. Čtvrtého dne se konečně podvolil.

„Najmu vůz,“ řekl a vrtěl přitom hlavou, jako by byl sám vlastním rozhodnutím zklamán. „Jen doufám, že toho nebudu litovat.“

Za necelý týden bylo vše zařízeno. Sol sehnal pár koní, vůz i kočího – rtuťovitého mužíka jménem Tomek s křivýma nohama a prošedivělou bradkou. V létě pro něj pracoval a cestu dobře znal. Sol o něm prohlásil, že se mu dá věřit a umí to s koňmi. Tomkovi Sol slíbil, že když Bellu doveze v pořádku do Lvova, může si vůz i koně nechat. Tomek neměl práci, takže nabídku bez váhání přijal.

„Oblečení, které si chceš brát s sebou, si vezmi na sebe,“ řekl Sol Belle. „Nebude to tak nápadné.“ Civilisté na území někdejšího Polska zatím ještě směli cestovat, ale nacisté vydávali každý den nová nařízení a zákazy.

Bella ihned napsala Jakobovi, seznámila jej se svými plány a nazítří se vydala na cestu. Na sobě měla navlečené dvojce hedvábné punčochy, skládanou sukni pod kolena v barvě námořnické modři (Jakobovu oblíbenou), čtyři bavlněné blůzy, vlněný svetr, žlutý hedvábný šátek – dárek od Anny k narozeninám –, flanelový kabát a zlatou brož, kterou si zavěsila na řetízek na krku a zastrčila pod košili, aby ji Němci neviděli. Do kapsy schovala malou šicí soupravu, hřebec, rodinné foto a čtyřicet zlotých, které jí Sol nesmlouvavě vnutil. Namísto kufříku si sbalila ranec z Jakobova zimního kabátu a do něj uložila vydlabaný kulatý bochník chleba, který posloužil jako úkryt pro jeho fotoaparát Rolleiflex.

Od chvíle, co vyjeli z Radomi, projeli čtyřmi německými kontrolními stanovišti. Před každým z nich si Bella zastrčila

vydlabaný bochník pod kabát a předstírala těhotenství. „Prosím,“ žadonila s jednou rukou na břiše a druhou podepřenou v bedrech, „musím se dostat za manželem do Lvova, než přijde dítě na svět.“ Zatím pokaždé se jí příslušníkům wehrmachtu zželelo a vůz nechali projet.

Kodrcají se na východ a Belle zlehka nadskakuje hlava na lavici. *Jedenáct dní.* Nemají žádné rádio, a tedy ani čerstvé zprávy, už si ale zvykli na výhrůžný hukot letounů luftwaffe a vzdálený třeskot výbušnin detonujících v místech, kde mohli pouze tušit Lvov. Před několika dny to znělo, jako by město bylo obleženo. Ještě víc však zneklidňovalo ticho, jež přišlo potom. Padlo snad? Nebo se Polákům podařilo Němce odrazit?

Bella si neustále dělá starosti, jestli je Jakob v pořádku. Jistě byl povolán k obraně města. Dvakrát se jí Tomek zeptal, jestli to raději nemá obrátit. Jestli se o tu cestu nechce pokusit později. Bella však trvala na tom, že budou pokračovat. V dopise Jakobovi oznámila, že se vydává na cestu. Musí splnit slib. Kdyby teď couvla, připadala by si jako zbabělec, a ani nejistota, již jedou vstříc, by ji neomlouvala.

„Prrrr!“ zvolá Tomek na kozlíku a vzápětí jeho hlas přehluší výkřiky.

„*Halt! Halt sofort!*“

Bella se posadí a shodí nohy z lavice. Navyklým pohybem vsune bochník pod kabát a odhrne plachtu. Rozbahněná louka se hemží muži v zelených blůžách stažených opasky. Wehrmacht. Vojáci jsou všude. Belle je okamžitě jasné, že tohle není žádné kontrolní stanoviště. To musí být fronta. Po zádech jí přeběhne mráz, když k vozu přistoupí tři vojáci s hranatými bradami, na hlavách šedivé čepice se štítkem, v rukou pušky s dřevěnou pažbou. Z jejich napjatých výrazů, strnulého kroku i dokonale nažehlených uniforem jako by číselna nesmiřitelnost a nebezpečí.

Bella sestoupí z vozu a čeká. Silou vůle se nutí zachovat klid.

Voják v čele skupinky sevře pevněji pušku, zvedne volnou ruku a dlaní udělá výmluvný pohyb. „*Ausweis!*“ zavelí. Obrátí dlaň vzhůru. „*Papiere!*“

Bella ztuhne. Německy umí jen velmi málo.

Tomek zašeptá: „Tvoje papíry, Bello.“

Druhý voják přistoupí ke kozlíku. Tomek mu podá doklady a po očku sleduje Bellu. Té se moc nechce ukazovat dokumenty, z nichž jasně vyplývá, že je Židovka, což jí spíš uškodí, než pomůže. Nemá však na vybranou. Natáhne ruku s průkazem totožnosti a čeká. Když vidí, jak voják doklad soustředěně studuje, zatají se jí dech. Neví, kam s očima, takže téká od insignií na límci přes šest černých knoflíků na blůze až ke slovům GOTT MIT UNS vyraženým na přezce opasku. Těmto slovům Bella rozumí. BŮH S NÁMI.

Konečně voják vzhledne, jeho oči jsou šedé a neúprosné jako ta mračna na obloze. Zkříví rty. „*Keine Zivilisten von diesem Punkt!*“ vyštěkne a průkaz jí vrátí. Bella jen tuší, že říká cosi o civilistech. Tomek zasune svoje doklady do kapsy a chopí se opratí.

„Počkejte!“ vydechne Bella s dlaní na břicho, ale velitel hlídky zarachotí závěrem pušky a cukne bradou směrem k západu, odkud právě přijeli.

„*Keine Zivilisten! Nach Hause gehen!*“

Když Bella otevírá ústa, aby začala protestovat, Tomek okamžitě nenápadně zavrtí hlavou. *MLČ.* Ví, co dělá. Je úplně jedno, jestli jí věří, že je těhotná, nebo ne. Tihle vojáci se od předpisů zjevně neodchýlí ani o píď. Bella se otočí a s pocitem porážky se ztěžka vyšplhá zpátky na vůz.

Tomek na místě obrátí koně a spřežení se vydává ve vlastních stopách nazpátek. Plahočí se na západ, pryč od Lvova, pryč od Jakoba. Belle se točí hlava. Nervózně se ošívá. Je příliš rozrušená, než aby dokázala klidně sedět. Vytáhne pecen zpod kabátu, odloží ho na lavici a doplazí se k zadní plachtě. Odhrne ji, aby viděla ven. Muži na louce vypadají pod

obrovitými mračny, jež jim visí nad hlavami, maličcí jako figurky na hraní. Bella pustí plachtu a opět ji pohltí šero.

Podařilo se jim dostat se tak daleko. Jsou tak blízko! Bella si přitiskne konečky prstů na hebku kůži spánků a usilovně se snaží vymyslet nějaké řešení. Mohli by se sem vrátit nazítří. Zkusit štěstí, jestli tu nebude nějaká shovívavější jednotka. *Ne*. Zavrtí hlavou. Jsou na *frontě*. Jaká je reálná šance, že je přes ni pustí? Náhle jako by ji pod všemi těmi vrstvami, co má na sobě, přepadaly klaustrofobické pocity. Strhne ze sebe flanelový kabát a pošoupne se po lavici dopředu, k plachtě, která ji odděluje od Tomka na kozlíku. Nadzdvihne ji a vidí, že začíná mrholit.

„Mohli bychom to zkusit zítra?“ snaží se Bella překřičet čvachtání kopyt po rozbahněné cestě.

Tomek zavrtí hlavou. „Nepůjde to,“ řekne.

Bella cítí, jak se v ní vzedmula vlna horka. Žene se jí po krku a stoupá k uším. „Ale my se nemůžeme vrátit!“ Pohlédne na bednu se zásobami u svých nohou. „Na dalších jedenáct dnů na cestě nemáme dost jídla!“ Dívá se na Tomkova ramena, která se kývají, jak vozka vyvažuje kolébání vozu a pohupuje rytmicky hlavou jako opilec. Odpovědi se od něj nedočká.

Bella nechá plachtu spadnout a zhroutí se na lavici. Od chvíle, co vyjeli z Radomi, toho s Tomkem moc nenamluvili; zpočátku se Bella snažila o nezávaznou konverzaci, připadalo jí ale divné rozmlouvat s někým, koho skoro nezná, a navíc celkem nebylo o čem mluvit. Tomek se určitě chce dostat do Lvova právě tak zoufale jako ona. Ještě pár kilometrů, a měl by svoji část dohody se Solem splnění. Rozhodne se mu to připomenout, ale právě když se znovu natáhne po plachtě, koně prudce uhnou z cesty. Bella se chytí lavice pod sebou a snaží se vyrovnávat balanc, zatímco vůz pod ní nadskakuje a kymácí se na nerovném povrchu. *Co se děje? Kam to jedeme?* Pod koly vozu praskají klacíky jako prskavky a plachtu škrábou

a šlehají větve stromů. Museli vjet do lesa. Bellu náhle zamrazí. *Tomek by přece nebyl schopen nechat ji samotnou v lese?* Ale stačila by mu prostá lež, aby Sola ujistil, že ji bezpečně dopravil do Lvova. Srdce se Belle v hrudi rozbuší jako zběsilé. Ne, prohlásí v duchu. Toho by se Tomek neodvážil. Když se však vůz kymácí dál, nemůže si pomoci. *Nebo odvážil?*

Konečně spřežení zastaví a Bella rychle sestoupí z vozu. Nebe o pár odstínů ztmavlo; zanedlouho bude mít barvu jako hladké černé koňské houně. Tomek slézá z kozlíku. V tmavém pršiplášti a černém klobouku je v příšeří sotva vidět. Bella ho se stále ještě zrychleným pulzem pozoruje, jak vypřahá koně.

„Omlouvám se za to mlčení,“ řekne Tomek, když vyndává koním z hub udidla. „Nikdy nevíte, kdo může poslouchat.“ Bella přikývne a čeká, co bude dál. „Jsme asi tři kilometry od vedlejší silnice, která taky vede do Lvova,“ pokračuje Tomek. „Před námi je mýtina. Louka. Řekl bych, že tam nikdo nebude, ale pro jistotu se přes ni budete muset přepířít. Tráva by měla být dost vysoká, abyste se v ní schovala.“ Bella zamžourá naznačeným směrem, ale už se příliš zešeřilo, než aby něco rozeznala. Tomek kývne, jako by sám sebe ubezpečoval, že jeho plán vyjde. „Až se dostanete na druhou stranu té louky, půjdete lesem asi hodinu směrem na jihovýchod, až narazíte na silnici. Tak se vám, doufám, povede obejít frontu...“ Odmlčí se. „Pokud Němci město neobklíčili... V tom případě budete muset počkat, dokud nepostoupí, nebo vám nezbude než přejít frontovou linii na vlastní pěst. Každopádně,“ řekne a konečně se jí podívá zpřímá do očí, „si myslím, že větší šanci máte beze mě.“

Bella na Tomka upřeně hledí a v duchu domýšlí, co ten jeho plán vlastně obnáší. Cestovat sama a pěšky, to jí připadá jako nesmysl. Musela by být blázen, aby o tom vůbec uvažovala. V duchu slyšela samu sebe, jak takový nápad vysvětluje Jakobovi nebo jeho otci. Oba by jí odpověděli stejně: *Nedělej to.*

„Nebo můžeme obrátit a vrátit se, jak nejrychleji to půjde. Cestou se nám snad povede sehnat něco k jídlu,“ řekne Tomek potichu.

Bylo by bezpečnější jet domů, Bella však ví, že nemůže. Mysl má jako přetopený kotel. Snaží se polknout, ale vřadu v krku jako by měla smirkový papír. Namísto polknutí se rozkašle. *Tomek má pravdu*. Bez vozu bude méně nápadná. A kdyby *přece jen* narazila na Němce, je pravděpodobnější, že nechají projít ji samotnou, než kdyby zastavili starce s dvojsprežím a s mladou ženou na voze. Kouše se do rtu a hned neodpovídá.

„*Tak*,“ řekne nakonec a pohlédne směrem, kde by měla být ona mýtiny. Ano, už se rozhodla. Má snad na výběr? Je pouhých pár hodin cesty od Lvova. Tam je Jakob, její *ukochany*, její láska. Teď nemůže obrátit. Opře se dlaní o bočnici vozu. Najednou jako by na svých bedrech ucítla celou tíhu toho rozhodování. Pokud na té louce hlídkují vojáci, sotva se jí podaří nepozorovaně projít. A když se *opravdu* dostane na druhou stranu... těžko říct, kdo nebo co může číhat pod klenbou stromů. *Tak dost*, napomene se v duchu. *Dostala ses až sem. Zvládneš i tohle*.

„*Tak*,“ vydechne a přikývne. „Ano, vyjde to. Musí to vyjít.“

„Ujednáno,“ řekne tiše Tomek.

„Ujednáno,“ přisvědčí Bella. Přejede si dlaní po kaštanových vlasech. Po tolika týdnech bez mytí jsou slepené jako houně. Pokusy o rozčesávání už vzdala. Odkáše si. „*Tak já půjdu*.“

„Lepší bude, když vyrazíte ráno,“ řekne Tomek, „až bude trochu vidět. Do svítání zůstanu s vámi.“

Samozřejmě. Bude přece potřebovat denní světlo, jinak by nenašla cestu. „Děkuji vám,“ zašeptá Bella. Uvědomuje si, že i Tomka čeká cesta plná nástrah. Vyleze si znovu na vůz a z bedny se zásobami vyloví poslední natvrdo uvařené vejce. Oloupe je a podává je Tomkovi. „*Tumáte*,“ řekne a roztrhne je napůl.